

Щербина Е.Б., ст.викладач
кафедри українознавства

Харківська державна академія дизайну і
мистецтв

УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА ВИШИВКА І ЇЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

Анотація. У роботі розглянуто шляхи розвитку української народної вишивки і її лексики як особливої системи спеціальних найменувань.

Ключові слова: народні промисли, тематична група, лексика, номінація.

Аннотация. Щербина Э.Б. Украинская народная вышивка и ее терминотерминология. В работе рассматриваются пути развития украинской народной вышивки и ее лексики как особой системы специальных наименований.

Ключевые слова: народные промыслы, тематическая группа, лексика, номинация.

Annotation. Shcherbyna E.B. Ukrainian national embroidery and its terminology. The ways of development of Ukrainian national embroidery and its as a special system of are examined in the work.

Key words: national trades, thematic group, nomination, system of terms.

Постановка проблеми. Вишивка – класичний вид українського народного мистецтва, який виступає у різноманітних варіантах: прикраса тканин одягу, інтер'єрного, обрядового призначення. Естетично-художня природа вишивки, її функціональна затребуваність, певна доступність стали основою масовості у творчості українського народу.

Не зважаючи на широке коло публікацій, присвячених українській народній вишивці, одним із важливих завдань висвітлення понятійного апарату, термінології, – не була достатньою мірою розглянута в дослідженнях. Це негативно позначається і на з'ясуванні деяких важливих фактів в історичному житті народу, і в укладанні енциклопедії народного мистецтва. Саме цим і обумовлений вибір даної проблематики.

Мета статті – визначення джерел, шляхів розвитку народної вишивки різних регіонів, систематизація і визначення особливостей її термінологічної лексики серед інших виробничо-професійних жанрів мови, а також коментар її семантичних груп.

Аналіз досліджень і публікацій. Основу даного дослідження склали монографії, статті, посібники, довідники, загальномовні словники, енциклопедії, періодичні видання.

Результати дослідження. Дані археологічних розкопок, свідчення літописців дозволяють стверджувати, що історія народної вишивки в Україні веде свій відлік ще з часів Трипілля (доби пізнього неоліту і початку епохи бронзи). Елементи символіки сучасних орнаментів народної вишивки є також і в орнаментах, якими прикрашали посуд трипільські племена. Стародавні історики, в тому числі Геродот, стверджували, що у могилах перших століть нашої ери були знайдені залишки вовняного одягу, прикрашеного багатоколірними вишивками [1].

На різьбленому диптиху IV ст. слов'яни, які підносять дари імператору Констанцію, зображені в одягу, прикрашеному вишивкою [1]. У с. Мартинівка Черкаської області було знайдено скарб, датований VI ст. н.е. Одним з його компонентів були срібні бляшки з фігурками чоловіків, одягнених у широкі сорочки з вишивкою на грудях, як одягалися українські селяни.

Вишиті сорочки існували також і за часів Київської Русі, що підтверджено літописами, а також зображеннями на фресках Софійського собору у Києві. Відомі також оповідання араба Ібн-Фадлана про слов'яно-руський похоронний обряд, в якому згадувалося про лавку, виготовлену для церемонії погребіння, яку покривали вишитими килимами.

Високо цінувалося мистецтво художньої вишивки у часи Київської Русі. Під час археологічних розкопок було знайдено зразки вишивки у давньому Києві: на срібних браслетах XIII ст. було зображено постаті в сорочках з широкими вишиваними манжетами.

Італійський мандрівник Дільб ер де Лануа, який перебував в 1412, 1421 рр. на території України, писав, що рукавиці й шапки руські були оздоблені вишивкою [17]. На малюнках та канях того часу зображення людей у вишиваному одязі, чий орнаменти майже збігаються з сучасними, характерними для певного регіону.

Дослідники стверджують, що пам'ятки української народної вишивки XVI ст. практично відсутні. На іконах XV, XVI ст. подані орнаменти народних вишивок, тканин, що оздоблюють плати, убруси, деталі одягів. Основу даних орнаментів складають рядки смужок, сітки ромбиків з цяткою або геометричною фігуркою в центрі кожного ромбика.

Надійшла до редакції 12.03.2010

З XVII-XVIII до сьогодні збереглася достатня кількість оригінальних пам'яток народної вишивки. У XVII ст. вишивка збагатилася рослинним орнаментом. Найвизначнішою пам'яткою цього періоду є фрагмент рушника (1673), відзначений багатством орнамента і високою культурою виконання. Оригінальними зразками вишивки того періоду є вишита технікою дрібного хрестика скатертина з геометризаним орнаментом, шапки гетьманів Богдана Хмельницького і Данила Апостола; зображення козака Мамаєва з одягом, оздобленим вишивкою (XVIII ст.).

В цілому народна вишивка XV- XVIII ст. набуває значного поширення і складається з геометричної орнаментики; рослинний візерунок здебільшого виявляється в оздобленні рушників і скатертин.

Пам'ятки народної вишивки XIX-XX ст. збереглися у значній кількості в усіх регіонах України. Об'єктом багатоаспектного наукового дослідження вишивка стає з середини XIX ст. Систематизується фактологічний матеріал, формується критерії його наукової оцінки, створюються приватні колекції вишивок, відкриваються музеї. Ініціаторами збирання колекції були І.Франко, В.Шухевич, М.Зубрицький, Л. Українка, О.Сластін. Колекції вишивок почали формувати музеї міст Луцька, Рівного, Житомира, Коломи, Острога, Самбора та інші.

Відкрилися музеї з колекціями вишивок у Львові – Музей художньої промисловості (1874), Етнографічний музей при Науковому товаристві ім.Шевченка (1895).

У XX ст. відкриваються заклади, які спрямовані на підготовку народних майстрів і професійних художників, які відтворюють зразки сучасного одягу, оздобленого народною вишивкою; численні арт-лі, майстерні, в тому числі експериментальна майстерня при Київському музеї українського мистецтва і Київській облхудожспілці, Державний інститут прикладного і декоративного мистецтва (м. Львів) та ін.

Нині в Україні традиційними центрами народної вишивки є Решетилівка на Полтавщині, Дігтярі на Чернігівщині, Глинки і Кути на Івано-Франківщині, а також у містах Києві, Львові, Вінниці, Чернігові, Ніжині, Сімферополі, Косові, Вижниці. На основі аналізу історико-етнографічних і спеціальних наукових праць, довідників, загальнономовних словників, періодичних видань було досліджено понад 500 лексичних одиниць.

Семантичні групи лексики української народної вишивки містять у собі опис мотивів, орнаментики, техніки вишивання, інструментів для всіх регіонів країни: «рукоділья», «набирування», «поверх ниця», «верхоплут», «бігунець», «качалочка», «плетіння», «ретьязь», «хрестик», «козлик», «петельчастий шов», «ланцюжок», «тамбур», «хрестик», «плутаний хрестик», «зубчики», «мережка», «вирізування», «лиштва», «виколювання», «довбанка», «ляхівка», «шухлики» та ін.

Такі народні назви характерні для вишивок Полісся, Київщини, Полтавщини, Чернігівщини, Східного Поділля, Буковини, Гуцульщини.

У лексиці вишивання великою семантичною групою є лексика на означення рослинних антропоморфних і зооморфних мотивів: «хвильки», «шашечки», «зерна», «ключики», «влові ока», «хміль», «терен», «виноград», «хмелик», «сосонки», «вазони», «чорнобривці», «реп'яхи», «купчаки», «петрушка», «горлиця», «фасольки», «рунта», «рожа», «шипшина», «яблуко», «полуниця», «вуж», «в'юнок», «раки», «підкова», «луска», «сова», «зозульки», «ластівки», «ластівчині хвости», «качечки», «павучки», «коники», «вовчі зуби», «вітряки», «гребенці», «лемеші» тощо. У результаті переосмислювання суті загальнонародної мови слова отримують термінологічне значення за подібністю ознак предмету.

В залежності від того, в якому регіоні використовуються народні назви техніки вишивок, спостерігаються їх фонетичні або морфологічні варіанти: «ляхівка», «ляхівка», «ляхавка»; «чохли», «чухли»; «зубкування», «зубування»; «вирізування», «вирізи»; «виколювання», «виколю», «виколюкка» (Полтавська обл.). Вишивка «хрестик» має свої варіанти назв: «циганська дорога» (Львівська обл.), «кучері» (Тернопільщина), «яворівка» (Яворівський район Львівської обл.).

За походженням лексика української вишивки неоднорідна, її частина походить із ситивнослов'янської мови: укр. «вишивати», «вишити», рос. «вышивать», «вышить», білоруськ. «вышиваць», польськ. «wyszywać». Більш пізні нагадування становить термінологія іншомовного походження: «апликація» (лат. applicata), «бісер» (арабське bustra), «канва» (фр. canevas), «муліне» (фр. moulinet), «індіго» (ісп. indigo) тощо.

Лексичне багатство української вишивки мотивоване різноманітними мовотворчими моделями, які є традиційними для української мови, а також тими, що виникають з використанням нових основ і афіксів.

Найбільш продуктивним способом морфологічного словотворення є суфіксація: «низинка», «стебнівка», «обмітка», «кіска», «цирка», «кладення», «мережка», «волічка», «лелітки», «шадинка».

Утворення нових слів за допомогою префіксального і суфіксально-префіксального способу є менш продуктивним: «вирізування», «подвійний крутик», «натягання», «прошивання», «насіпочка» тощо.

Значною морфологічною групою є складені слова, які побудовані із словосполучень, що виконують номінативну функцію окремого слова і виражають одне поняття: «петельчатий шов», «двобічна штапівка», «зерновий вивід», «прутикова мережка», «позад голки», «стебнівка проста», «шнурок простий», «шнурок плетений», «поверхневий верхоплут», «рушниковий шов», «стебловий шов».

Висновки. Українська народна вишивка є важливою художньою цінністю, що виконує естетичну, пізнавальну, комунікаційну функцію. Її термінологія, виникнувши на базі ремісничої приналежності, являє собою цілісну систему, яка посідає своє місце в низці сучасних терміносистем народного мистецтва.

Найбільш активно відбувається номінація усіх об'єктів вишивання у XIX ст., саме на цей час припадає створення ієрархічно організованих мовних засобів, що становить собою основні тематичні групи термінів: назви мотивів, орнаментів, матеріалів, інструментів.

Аналізована терміносистема сформована переважно на українській лексичній основі, також є певна кількість запозичених слов-термінів. Резервом поповнення терміноносителей є словотворна система сучасної літературної мови з її суфіксальним, префіксальним, суфіксально-префіксальним способами. Багатоаспектне дослідження лексики української народної вишивки свідчить, що це розгалужена система, яка має діалектні особливості, і процес формування якої ще продовжується.

Література:

1. Захарчук-Чугай Р.В. Українська народна вишивка. Західні області УРСР. – К.: Наукова думка, 1988. – 190 с.
2. Гасюк О.О., Степан М.Г. Художнє вишивання. – К.: Вища школа, 1984. – 156 с.
3. Матвеева В.Я. Лексика украинского художественного промысла (вышивание, ткачество, ковроделие) Полтавской области: Автореф. дисс. ... - К., 1961. – 21 с.
4. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. – Вид-во Львів.ун-ту, 1969. – 190 с.
5. Павлуцький Г. Історія українського орнаменту. – К., 1927. – 193 с.